

УДК 75.052 : 726.54 (497.11 Доња Каменица)

СВЕТИ РАТНИЦИ КАО КОЊАНИЦИ У ЦРКВИ У ДОЊОЈ КАМЕНИЦИ

Апстракт: Аутор је покушао да кроз приказ светих ратника у Доњој Каменици да краћи развој иконографије овог типа на ширем подручју Балкана и, из ње проистеклог, мање заступљеног мотива ратника коњаника.

Кључне речи: свети ратници, Доња Каменица, коњаници, оружје, иконографија.

У прегледу домаће литературе о светим ратницима, као саставном делу ликовног програма црква византијског културног подручја, бројнија су дела која ову тему обрађују кроз укупну анализу живописа појединих споменика, него што је њима посебно посвећена пажња. Ипак, и као таква историографија даје задовољавајући преглед настанка и развоја типова у иконографији који су се јавили током њиховог вишевековног култа.

Д. Тасић је обратио пажњу на свете ратнике, њихов култ, број и распоред у приказивању при описивању певничких простора у цркви Св. Апостола у Пећи.¹ Исцрпнију иконо-

графску анализу светих ратника уз тражење узора и паралела у византијској уметности дао је у два наврата Миодраг Марковић, где су му полазне тачке били светитељи из Дечана и Ресаве.² Најближи овој теми је рад Г. Суботића о живопису Кучевишта, у коме се кроз култ св. Димитрија прати развијање иконографије светих ратника–коњаника.³ Међутим, доњокаменички коњаници, иако спомињани у неким случајевима, остали су без јасног уклапања у процес развоја иконографије светих ратника. Необич-

¹ Д. Тасић, *Живопис певничких простора цркве св. Апостола у Пећи*, Старине Косова и Метохије IV-V, Приштина 1971, 238. (Даље: Д. Тасић, *Живопис певничких простора*).

² М. Марковић, *Свети ратници–иконографска анализа*, Манастир Ресаве, Историја и уметност, Деспотовац 1995. (Даље: М. Марковић, *Свети ратници*).

³ Г. Суботић, *Из историје сликарства у скопском крају у време турске власти (I)*, ЗРВИ XXXVIII, Београд 1999/2000, 417-442. (Даље: Г. Суботић, *Из историје сликарства*).

ност ових сцена у Доњој Каменици само је напомињана у појединим радовима, чиме као да се одлагало отварање ове теме.⁴ Насупрот овоме, у бугарској историографији интересовање је било интензивније, самим тим што су свети коњаници Доње Каменице били уврштени у примере којима се образлагао развој овог мотива.⁵

Повод за овај рад су представе св. Димитрија, св. Теодора Стратилата и Теодора Тирона као коњаника у цркви у Доњој Каменици. До сада једини детаљан приказ ових сцена дали су Љубинковићи уз коментар о пореклу овог типа светих ратника. Поред утицаја све значајније коњице у војсци XIV века, они напомињу да је важну улогу могла имати и световна литература, посебно у приказима светог Теодора. Свети ратници коњаници су, по њима, необични у приземним зонама живописа не само за XIV, већ и за XV век, јер примери показују да су сли-

чни обично били сликани крајем XVI и у XVII веку.⁶

Све три коњаничке представе насликане су у припрати храма у близини портрета владара, деспота Михаила и његове супруге(?) деспотице.⁷ И прикази осталих светих ратника добили су значајна места при избору простора за осликавање. Свети Ђорђе је на јужном зиду наоса, лево од ктиторске композиције; св. Прокопије је на источном зиду припрате, десно од улаза у наос као супротност Арханђелу Михаилу који је са леве стране улаза.⁸ На јужном спрату припрате, а крај породичне композиције ктитора, насликани су св. Нестор и св. Луп.

Свети Димитрије, у складу са иконографским правилима, приказан је као голобрад младић са краћом косом зачешљаном иза ушију, док на глави има дијадему украшену бисерима. На себи има, богато декорисан геометријским мотивима, глатки оклоп испод кога се на рукавима и бутинама наставља љускасти. Без обзира на смирени израз лица и тела, очигледно је да је сликару био циљ представити га у покрету о чему говори залепршани црвени плашт, као и покрети коња. Са посебном пажњом је обрађен цртеж коња, са бујном гривом и богатом

⁴ Д. Прибаковић, *Оружје на зидном сликарству Србије и Македоније*, Весник Војног музеја 1, Београд 1964, 58. (Даље: Д. Прибаковић, *Оружје на зидном сликарству*). Сматра да је њихов приказ у Доњој Каменици необичан за XIV век те их повезује са страним утицајима у иконографији и развојем српске војске, посебно њене коњице.

⁵ E. Manova, *Likovi svetaca kovanika u sredovekovnom bugarskom slikarstvu i njihova srodnost sa sli~nim svetite-qima u gruziwskoj sredovekovnoj umetnosti*, Muzej primewene umetno-sti, 19-20, Beograd 1975-76, 105-111, (Да-qe: E. Manova, *Likovi svetaca...*). L. Mavrodinova, *Sv. Teodor - Razvitie i osobenosti na ikonografskijа mu tip v srednovekovnata `ivopis*, Izvestia na Instituta za izkustvoznanie, tom XIII, Sofia 1969, 33-52 (Даqe: L. Mavrodino-va, *Sv. Teodor.*).

⁶ М. Ћоровић - Љубинковић, Радивоје Љубинковић, *Црква у Доњој Каменици*, Стари-нар, н.с. I, Београд 1950, 56 (Даље: М. Ћоровић-Љубинковић, Р. Љубинковић, *нав. дело*).

⁷ О тумачењима владарских портрета у Доњој Каменици са прегледом старије литературе: Д. Фрфулановић, *Чија је црква у Доњој Ка-меници?*, Зборник радова Филозофског факултета XXVIII-XXIX, Приштина-Блаце 2001.

⁸ О развоју култа и иконографије арханђела у византијској уметности: С. Габелић, *Ци-клус арханђела у византијској уметности*, Београд 1991, 24-28.

опремом. Доњи део композиције је оштећен, па је тешко препознати детаље коњаничке опреме-седло и мамузе, који могу бити важан извор у студији о изгледу средњовековних коњаника. Од наоружања св. Димитрије има копље које усправно носи у десној руци, док левом држи узде и округли бели штит о левом рамену.

Св. Теодори су приказани као два напоредна јахача. Силина њиховог покрета је изражена кроз високо завитлане огртаче, али је присност међу ликовима остварена кроз један посебно необичан детаљ: загрљај св. Теодора Тирона упућен Теодору Стратилату (сл. 2), којим као да покушава приближити заосталог друга. У композицијском смислу, паралелност ове двојице јахача разбијена је укрштеним копљима и тежином која се осећа на левој страни, где као да св. Теодор Тирон нема места од залепршаног огртача и штита.⁹ Ликови су им представљени по иконографским канонима: св. Теодор Стратилат са нешто дужом косом којом се прекривају уши и краћом брадом, а св. Теодор Тирон са краћом равном косом зачешљаном иза ушију и густом брадом у два прамена.

Опрема, коју им је доделио сликар, у складу је са изабраним местом и улогом у композицији. Оба ратника су богато опремљена одбрамбеним оружјем, тј. штитовима и оклопом. Стратилат је добио троугаони штит по средини преломљен на два крила, а Тирон округли са металним ојачањем по средини. У оделу, односно оклопу, спроведена је сложена, али успешна

⁹ М. Ђоровић-Љубинковић, Р. Љубинковић, *нав. дело*, 68-69. Могућу инспирацију сликара за овакав положај тела проналазе у народној епској песми у којој Марко и Милош "Напоредо језде добре коње, напоредо носе бојна копља...".

комбинација сва три позната типа оклопа: љускастог, мрежастог и глатког, испод којих више крајеви доњих хаљина. Св. Теодор Стратилат носи љускасти оклоп, тзв. Корачу, преко кога је мрежаста, док на грудима има метално ојачање у виду равне плоче. Код Тирона је обратно: преко мрежастог је краћа форма љускастог преко кога је опет глатки оклоп у виду напршњака. Од осталог наоружања коњаници имају само копља.¹⁰

Избор места светих ратника наменски је изведен, сви они су приказани у близини ктитора, његове породице и владарског пара. Посебно је уочљив положај светих ратника коњаника који окружују владарски пар: св. Димитрије је на северном делу припрате, дакле десно, а свети Теодори су на јужном делу западног зида припрате, лево од владарске композиције. Очигледно је да су свети ратници коњаници добили улогу помоћника и заштитника владара кога окружују.

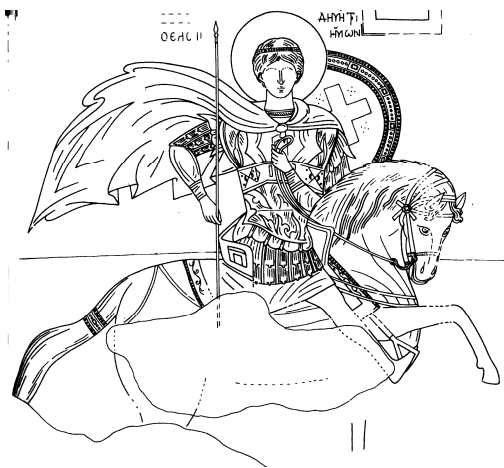
Начињени избор светитеља ратника у Доњој Каменици је редукција осам најпоштованијих светитеља, који су били саставни део опште декорације православног храма (изостављени су св. Меркурије и св. Евстатије),¹¹ и за које је утврђено још изворима из

¹⁰ О средњовековном оружју из археолошких, писаних и ликовних налаза: Г.А. Шкриванић, *Оружје у средњовековној Србији*, Босни и Дубровнику, Београд 1957, 80. Наводи св. Теодора Тирона и Теодора Стратилата за пример ношења копаља код коњаника у покрету; за одбранбено оружје 122-149; Ђ. Петровић, *Дубровачко оружје у XIV веку*, Београд 1976, 91-116.

¹¹ Од укупног броја светих ратника или лица која су страдала за хришћанство као војници, православна црква празнује преко деведесет. Уп. Д. Тасић, *Животис певничких простора*, 238.

VII века да су били покровитељи војсковођа и владара.¹²

Развој култа светих ратника може се пратити од момента њиховог настајања, док су за развој иконографије подаци оскуднији пре X-XI века. Када је у питању обичај приказивања светих ратника на коњима најстарији примери потичу из X века, али без могућности да се јасно прати развојна линија овог иконографског типа.¹³

цртеж 1:

св. Димитрије, северни зид припрате

Начињени избор светих ратника коњаника, као и додељено им место у доњокаменичкој цркви везано је за развој њиховог култа и значај који су у појединим периодима имали на неким подручјима код владара и властеле.

Свети Димитрије је пре средине IX века уведен у ред мученика ратника који се приказују у војничкој уни-

форми,¹⁴ али је као такав за кратко време достигао велику популарност, посебно на двору Византије, што се касније пренело и на остале владарске домове Балкана. За седиште култа св. Димитрија био је проглашен град Солун, који је светитељ у неколико наврата спасио од освајања варвара. Управо у описима тих догађаја могуће је пратити помен овог светог ратника као коњаника.

Култ светих Теодора је старији и сложенији. Први описи подвига и страдања војника Теодора потичу из Мале Азије (IV век), а у наредном веку забележена су масовна ходочашћа у град Евхаиту, који је постао седиште његовог култа. Током X века долази до удвајања култа овог светитеља и стварања новог – светог Теодора Стратилата, који постаје заштитник малоазијског града Евханије. Ово "усвајање" светих ратника коначно се искристалисало у XII веку, после преносења реликвија и седишта култова из Евханије и Евхаите у европски део Царства, у Цариград и Сер, што је било неопходно после турских освајања у XI веку.¹⁵

Углед обојице светитеља готово да се изједначио с обзиром на то да су њихови подвизи готово идентични, па се усталио обичај да се заједно приказују у храмовима. Као заштитници византијске војске, нарочито су поштовани и као такви су пренети у остале земље које су биле под византијским културним утицајем.¹⁶

¹² М. Марковић, *О иконографији*, 590.

¹³ У живопису цркве зване Велики Голубарник код села Чаушина (друга половина X века) приказани су св. Ђорђе и св. Димитрије као коњаници. Исто, 590. Св. Ђорђе као змајеубица у источнохришћанској уметности се први пут јавља крајем X и почетком века у Кападокији. Исто, 577.

¹⁴ М. Марковић, *О иконографији*, 581; Е. Манова, *Ликови светаца*, 11.

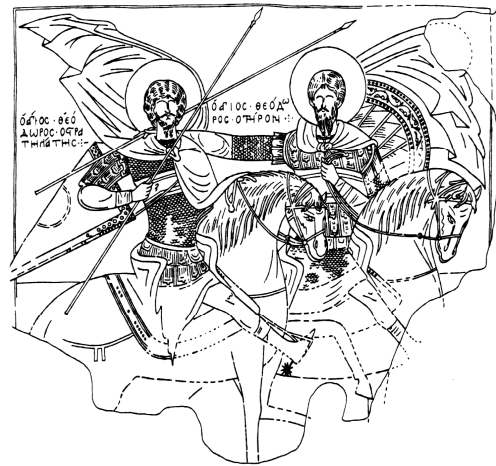
¹⁵ М. Марковић, *О иконографији...*, 596-597.

¹⁶ Византијски писац Теодор Педијасим говори о чуду двојице светитеља чију је помоћ молио цар Теодор II Ласкарис приликом освајања Мелника. Град је пао захваљујући

При заједничким приказима било је потребно да се направи разлика у њиховој физиономији. Првобитни тип светитеља са коврцавом, иза ушију зачешљаном косом и брадом зашиљеном у једном прамену припао је старијем св. Теодору Тирону, па је овај тип назван александријским. Св. Теодору Стратилату је додељен малоазијски тип са густом косом која прекрива уши и брадом која се при врху дели у два прамена.¹⁷ Бројни примери потврђују да су се уметници строго придржавали постављених иконографских канона и да су се, при заједничком приказивању, св. Теодори могли јасно разликовати.¹⁸

Место сликања светих ратника у храму такође је подлегало одређеним променама: најпре у поткуполном простору, да би од XII века почели да се приказују у доњим зонама наоса.¹⁹ У том новом простору свети ратници добијају западне делове уздужних зидова или саме западне зидове цркве.²⁰ Као коњаници свети ратници су сликани у наосу, припрати и на спољном западном зиду цркве.²¹ Избор је зави-

сио и од жеље ктитора, али је несумњиво да су примат добијали најстарији поштовани светитељи ратници – св. Ђорђе, Димитрије, оба Теодора, Меркурије, Јевстатије Плакида, Мина, Срђ и Влах.

цртеж 2:

св. Теодор Стратилат и св. Теодор Тирон, источни зид припрате

Око XII-XIII века у иконографију св. Теодора уводи се новина која није постала обавезно правило него занимљив изузетак који има своју развојну линију. У симетрично постављеној композицији св. Теодори су приказани у војничким униформама и са оружјем положеним крај себе и тричетврт окренути један ка другом у молитвеном ставу ка сегменту неба одакле их благосиља Божја рука или пружа мученичке венце. Најпознатије фреске овог типа су у Кремиковцима (1497) и у Поганову (1499), али се могу наћи и мање познати примери: икона цркве св. Николе у Мелнику и живопис св. Атанасија у Костуру.²² А. Грабар, као изврстан познавалац уметности византијског културног подручја, сматра да је овај мотив преузет са иконе, вероватно престоне, из

заузимању светих Теодора, а цар се вратио у цркву светих ратника у Сер и златом и сребром окувао њихове иконе. По сличном примеру је краљ Стефан Дечански богато обдарио икону св. Ђорђа у Старом Нагоричину после победе на Велбужду. И.М. Ђорђевић, *Две молитве краља Стефана Дечанског пре битке на Велбужду и њихов одјек у уметности*, ЗЛУМС 15, Нови Сад 1979, 139; М. Марковић, *О иконографији*, 586.

¹⁷ Л. Мавродинова, *Св. Теодор*, 40-41.

¹⁸ *Исто* 41; Као примере Мавродинова наводи Нерезе, Св. Враче у Костуру, Земен, Божану, Доњу Каменицу, као и цркве у Србији.

¹⁹ О месту приказивања и избору светих ратника у српском средњовековном живопису: Д. Тасић, *Живопис певничких простора*, 237-248.

²⁰ Е. Манова, *Ликови светаца*, 107.

²¹ *Исто*, 105.

²² Л. Мавродинова, *Св. Теодор*, 40-41.

цркве у Серу, која је била посвећена св. Теодорима.²³ Да је овај мотив заиста био присутан најпре на иконама потврђују фрагменти византијских икона на којима су у симетричној композицији приказивани св. Ђорђе и Теодор, св. Козма и Дамјан, св. Ђорђе и Димитрије, чиме се прати развој овог типа иконографије светих ратника.²⁴ Све оне потичу са источних провинција Византијског царства, а после Синаја, као претпостављеног извора ове иконографије, вероватно да је Света Гора била пут у њеном преношењу на Балкан.²⁵

У иконографији светих ратника у Доњој Каменици, и поред задовољења основних принципа који су се ustalili у сликарству XIV века, ипак се могу издвојити неке специфичности. Св. Димитрије се не налази у близини св. Ђорђа; приказан је у припрати, и то још необичније, као коњаник. Свети ратници се у византијској иконографији приказују као пешаци, па је тешко овом типу наћи директну паралелу. Забележени случајеви св. Димитрија као коњаника су у "Miracula s. Demetrii", где се помиње да је светитељ у два наврата спасио опседнути Солун, појављујући се као коњаник.²⁶ У српском живопису св. Димитрије као коњаник приказан је једино у цркви св. Димитрија код Скопља.²⁷

Свети ратници као коњаници изгледа да у средњовековном српском живопису нису били чест мотив. Један од најраније забележених приказа је у Ђурђевим Ступовима, у припрати, где је насупрот киторским портретима насликан св. Ђорђе на коњу.²⁸ Поред поменутог св. Димитрија код Скопља, постоји и приказ св. Арханђела Михаила као ратника на коњу у Леснову.²⁹ Овим се списак светих ратника коњаника у српском живопису завршава. Доња Каменица остаје специфична по својим приказима светих ратника на коњима у приземљу нартекса.

Основу овог иконографског мотива могла су представљати чуда ових светитеља, попут чуда св. Димитрија у Солуну или светих Теодора код Сера где се појављују као коњаници.³⁰

Овај облик приказивања светих ратника можда је следећа фаза у симетричним композицијама ових светитеља, која је, као и претходна, могла доћи са истока, где су биле најпотребније војне снаге, па самим тим и заштита светих ратника. Симетрична композиција светаца коњаника позната је у Грузији још у XII веку. Као ко-

²³ Л. Мавродинова, *Св. Теодор*, 45.

²⁴ Наведени су бројни примери: иконе у Берлинском музеју, Ватикану, Херсону, Новгороду, манастирима Свете Горе. Уп. Л. Мавродинова, *Св. Теодор*, 49-50.

²⁵ Л. Мавродинова је закључак извела пратећи мотив од Синејских икона до икона манастира Хиландара и Ксенофона на Светој Гори.

²⁶ *Византијски извори за историју народа Југославије I*, Београд 1955, 184-208.

²⁷ М. Марковић, *О иконографији*, 598; Г. Суботић, *Из историје сликарства*, 441.

²⁸ Д. Милошевић, Ј. Нешковић, *Ђурђеви ступови у Старом Расу*, Београд 1983, 47. (Даље: *Ђурђеви ступови*).

²⁹ С. Габелић, *Манастир Лесново-историја и сликарство*, Београд 1998. (Даље: С. Габелић, *Манастир Лесново*).

³⁰ У историографији је остало забележено да је седиште њиховог култа, град Сер, био заштићен од напада Каталана и Бугара 1307. године појавом светих Теодора на коњима, што је заплашило нападаче. Уп. Д. Тасић, *Животис певничких простора*, 251; У Дечанима је приказана сцена св. Димитрија на коњу што би могла бити илустрација Каложанове погибије. Уп. П. Мијовић, *Царска иконографија II*, Старица XVIII, Београд 1968, 67-71. (Даље: П. Мијовић, *Царска иконографија*).

њаници приказивали су се најпоштованији међу светим ратницима: св. Ђорђе и св. Димитрије, касније св. Теодор и Меркурије. Овај мотив се пре-нео на остатак Балкана до XV века, при чему су створене нове комбинације у симетричним композицијама. Једна од најпознатијих је у цркви у селу Марица у Бугарској, где су један наспрот другом приказани коњаници св. Ђорђе и св. Димитрије, док је између њих композиција Деизиса.³¹ За ову композицију је карактеристично да су и поред остварене јединствености, свети ратници приказани са истим атрибутима као при појединачном представљању на иконама и фрескама.

Комбинације се временом мењају, па се св. Ђорђе повезује са св. Теодором, а потом се повезују оба св. Теодора. Обојица се у најранијим представама у грузијској скулптури јављају као коњаници победници над неманима, односно непријатељем.³² Св. Ђорђе као коњаник је у бугарском живопису познат од XV века, мада се овај обичај у Грузији може пратити од XII века. У кападокијској уметности његов приказ на коњу се среће на споменицима датираним у крај X, односно почетак XI века.³³ Приказивање св. Ђорђа као коњаника се доводи у везу са сценама из његовог живота, од којих је најпознатија она где св. Ђорђе спашава принцезу од немани-змаја. Порекло ове сцене треба тражити у уметности Истока, где је Црква искористила постојећи идол, додавши му

нову функцију: борба са змајем је симболичан приказ борбе против панганства.³⁴

У каснијим вековима ова сцена, која представља врхунац светитељских подвига, постала је основна композиција. Тачније, извршено је синтезовање циклуса св. Ђорђа, па се само ова сцена давала уместо целог његовог житија.³⁵

У истом контексту би било тумачење представе св. Димитрија на коњу, с тим што је сцена из његовог живота новијег датума. У опсади Солуна 1207. године град је спасио светитељ на коњу тако што је, по легенди, усмртио нападача, бугарског цара Калојана.³⁶ Овај мотив спасоносног посредовања светог ратника је уведен као сцена у илустрацију живота и чуда св. Димитрија. У Дечанима је приказана сцена "Св. Димитрије усмрћује цара Калојана", која може носити у себи и дубљу поруку од уобичајеног величања чуда светог ратника. Црква је живописана у време владавине краља Душана,³⁷ док је главни ктитор био отац Стефан Дечански, који се на концу своје владавине прославио побе-

³⁴ Е. Манова, *Ликови светаца*, 108-109.

³⁵ Е. Манова, *Ликови светаца*, 108.

³⁶ Сличан пример је са Стефаном Немањићем и Срезом. По легенди св. Димитрије је убио бугарског цара Калојана. Његовог рођака Среза, великаша бугарског порекла, а одметника од власти Стефана Првовенчаног, уклонили су заштитници династије Немањић. Уп. Стефан Првовенчани, *Свети Симеон*, Сабрана дела, Београд 1999, 87; Доментијан, *Житије светог Саве*, Београд 2001, 179; Георгије Акрополит наводи да се Срезу у сну јавио наоружан човек који га је копљем ударио у слабину. Уп. Р. Радић, *Страх у позној Византији 1180-1453*, Београд 2000, 96.

³⁷ Г. Суботић, *Прилог хронологији дечанског зидног сликарства*, ЗРВИ XX, Београд 1987, 111-135.

³¹ Е. Манова, *Ликови светаца*, 106-109.

³² Датирање првих представа се смешта у временски оквир између VII и X века, после чега су примери бројнији. Г. Суботић, *Из историје сликарства*, 440.

³³ Исто, 441. М. Марковић, *О иконографији*, 577.

дом над Бугарима (1330). Заштитник у бици био му је св. Ђорђе. Приказивањем ове сцене проширен је циклус св. Димитрија, што је могло бити у циљу величања светог ратника уз чију помоћ су сами ктитори победили. Можда је млади владар, који је претендовао на продужавање византијских традиција на српским просторима, хтео да ојача култ солунског заштитника и прикаже га и као свог заштитника.³⁸

Илустрација истог догађаја сачувана је у живопису западне фасаде нешто млађе Богородичине цркве у Кучевишту. Овде је сцена приказана као самостална схематизована композиција издвојена из циклуса, којом се задржао и основни циљ: величање св. Димитрија и новијег подвига у коме је зло још једном кажњено. Оно што је приближава доњокаменичком приказу св. Димитрија је став фигуре светитеља, његова војничка опрема, одежа, као и положај коња под њим, али разликују се у поруци које сцене носе. У Доњој Каменици св. Димитрије је дат у репрезентативном ставу, док је у Кучевишту св. Димитрије победник над царем Калојаном.³⁹

Појава св. Теодора Тирона и Стратилата на коњима такође може бити доведена у везу са сценама из њихових житија. После раздвајања њихових ликова у хагиографској литератури, усталио се обичај заједничког приказивања, тако да су све ређи прикази са св. Ђорђем, Меркуријем или Прокопијем. Њихово симетрично сликање се уобличио око XII века, а најпознатија заједничка представа, поред ове у цркви у Доњој Каменици, је у Добрском, за коју се сматра да је

прихваћен иконописни тип популаран за Кападокију. Отуда је уједно и најстарији сачувани заједнички приказ коњаника св. Теодора и св. Ђорђа као убице змаја, постављеног под њиховим ногама.⁴⁰ Популарност светаца коњаника у Кападокији се може довести у везу са војним структурама на овом поднебљу које су биле главни извор за командни састав византијске војске. У коптској уметности нарочито је популаран светац коњаник Теодор Стратилат који убија змаја.⁴¹

После краћег начињеног прегледа развоја светитеља коњаника уочљиво је да се у приказивању почело са стојећим фигурама, које су најпре биле мученички ликови, а потом тек ратници, да би се с временом поједини сегменти из илустрација њихових житија посебно истакли и претворили у самосталне целине. При том не треба занемарити појаву симетричних композиција светих ратника у иконографији, којима су удруживане снаге светих ратника, а приказивањем као коњаника и осавремењена и појачана снага њихових портрета. Развојни пут ове иконографије захвата више столећа и уско је повезан са друштвеним дешавањима, посебно у ратовима, када је тражена помоћ светих ратника, као и са развојем војске, где је коњица била ратна снага виших друштвених слојева.

Сликар Доње Каменице је применио сведену схему у приказивању светих ратника илуструјући их кроз

³⁸ П. Мијовић, *Царска иконографија*, 70-71.

³⁹ Г. Суботић, *Из историје сликарства*, 427, цртеж на стр. 425.

⁴⁰ М. Марковић, *О иконографији*, 577; По хагиографским изворима тип коњаника и змајеубице јавио се најпре у иконографији св. Теодора, а потом се пренео на нама познатијег св. Ђорђа.

⁴¹ Е. Манова, *Ликови светаца*, 110. У Египту је Теодор као змајеубица познат од VII века; М. Марковић, *О иконографији*, 577.

једну сцену из њиховог циклуса, односно приказујући их у извођењу једног чуда. Новина је одсуство њихових апотропејских атрибута, чиме се удаљавају од изворне схеме сцене, а нови синтетизовани облик остаје на раздвојној линији између приказа чудесног дела светитеља и портрета ратника на коњу.

Опште карактеристике које се могу уочити на приказима доњокаменичких светих ратника, независно да ли је црква византијска, бугарска или српска, су доње зоне за ратнике, што наводи на закључак да је фреско-сликарство рађено после XIII века, затим приказивање светих ратника у ратничкој униформи, које је на подручју средњовековне Србије било обичај од половине XIII века и извесна слобода у распоређивању ратника, који више нису у наосу, већ у припрати, што се у нашим крајевима може срести око средине XIV века.

Ови елементи, који одговарају доњокаменичком начину приказивања ратника, могу истовремено бити одабрани изузеци из других цркава и опште карактеристике, па се зато не могу са пуно сигурности везати ни за једну од ових датација, која би дала конкретан одговор на питање када је црква осликана.

Значај светих ратника који су добили местом приказивања у цркви у Доњој Каменици једним делом сигурно да произилази из актуелних војних активности. Без сумње да је, уз породично поштовање појединих светитеља које је било карактеристично за владарске династије, портретисани владар деспот Михаило учествовао у неком војном походу или му је била неопходна заштитничка помоћ светих ратника, који су неретко били држав-

ни или династички заштитници на неком од предстојећих војевања. Ктитор цркве је поштовао углед и моћ свог господара, приказујући га у цркви окруженог ликовима цењених светих ратника на коњима, док је за своју породицу затражио заштиту од светих ратника пешадинаца мање важности.